

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/44/47-51>

Rəna Cəfərova

Naxçıvan Dövlət Universiteti

<https://orcid.org/0009-0001-0467-6396>

redjafarova.f@gmail.com

Azərbaycan milli caz sənətinin səciyyəvi cəhətləri

Xülasə

Caz özündə rəngli ifa üsulları, janr, forma, üslub xüsusiyyətləri ehtiva edən maraqlı yaradıcılıq sahəsidir. XIX əsrin sonlarına doğru Amerikaya işçi qüvvəsi olaraq Afrikadan gətirilmiş zənci əhalinin folklor nümunələri əsasında yaranan caz sənəti qısa zamanda ilk əvvəl Amerika, daha sonra isə Avropada yeni istiqamətin formalaşdığından xəbər verirdi. Təqdim olunan məqalədə bu, xüsusi diqqətə çəkilərək caz sənətinin təşəkkülü, formalaşması, inkişafı istiqamətində faktlara müraciət olunur. Qısa zamanda caz sənətinin musiqi mədəniyyətinin əsas tərkib hissəsinə çevrilməsinin əhəmiyyəti vurğulanır.

Azərbaycan xalq musiqisi, milli muğamlar özünəməxsus improvizasiya imkanlarına malik olub, əhəmiyyətli forma, janr xüsusiyyəti daşıyır. Muğamlarda improvizasiya imkanlarının genişliyi xalq təfəkkürünün fəlsəfi məhsulu olan bu sənət incilərinin daha böyük əhatədə istifadə yollarını üzə çıxarır. Caz sənəti də birmənalı olaraq improvizasiyaya əsaslandığından Azərbaycan muğamları ilə Afro-Amerikan mənşəli caz sənətinin qovuşması nəticəsində yeni üslub, janr cəhətləri meydana gəlir ki, ilk əvvəl T.Quliyev kimi sənətkarların caz kompozisiyalarında özünü hiss etdirən bu amil də V.Mustafazadənin yaradıcılığında təkamülə uğrayaraq, caz-muğam kompozisiyalarını meydana gətirdi. Bu, Azərbaycan cazını digər başqa xalqların caz sənətindən kəskin fəqləndirərək, onun milli mahiyyətini, mənsubluğunu meydana çıxardı. Məqalədə bu cəhət xüsusi olaraq nəzərdən keçirilir, milli məqamların improvizasiya imkanlarının tətbiqi nəticəsində yeni caz-muğam istiqamətinin əhəmiyyətinə diqqət verilir. Azərbaycan caz ustalarının muğam improvizasiyalı kompozisiyalarından nümunələr çəkilir.

Azərbaycan bəstəkarlarının istənilən janrda əsərləri milli lad-məqam əsaslı olub, xalq musiqisi ilə klassik Avropa musiqisi ənənələrini orijinal şəkildə bir-birinə qovuşdurur. İstənilən, xüsusilə vokal əsərlərin milli zəmini onların müəyyən məqama əsaslanması ilə izah olunur. Məqalədə caz-muğam janrının bu baxımdan əhəmiyyətinə diqqət çəkilir. Belə kompozisiyaların sadəcə zəmini deyil, əsaslandığı məqamlar üzərində improvizasiya etmək nəticəsində orijinal yaradıcılıq nailiyyətlərinin əldə olunduğu vurğulanır.

Bəstəkar yaradıcılığında caz elementlərinin təzahürünün də qeyd olunduğu məqalədə bu istiqamətdən çıxış edilərək klassik janr və formalarda əhəmiyyətli əsərlərin meydana gəlmək perspektivliyi qeyd edilir.

Açar sözlər: *musiqi, milli, muğam, caz, improvizasiya, bəstəkar, janr*

Rana Jafarova

Nakhchivan State University

<https://orcid.org/0009-0001-0467-6396>

redjafarova.f@gmail.com

Characteristic Features of the National Jazz Art of Azerbaijan

Abstract

Jazz, an interesting creative field rich in colorful style, genres, forms and style features. By the end of the 19th century, jazz emerged in America as a result of influence of African folk music, the black population brought from Africa to America as a labor force towards, later spreading to Europe

and other parts of the world. The presented article draws special attention to this and addresses the facts in the direction of the formation, formation, and development of jazz art. The importance of jazz art becoming a main component of musical culture in a short time is emphasized.

The folk music of Azerbaijan, national mughams, has unique improvisational capabilities and carry significant form and genre characteristics. The breadth of improvisational capabilities in mughams reveals the ways to use these pearls of art, which are the philosophical product of folk thinking, in a wider scope. Since jazz art is also unambiguously based on improvisation, as a result of the fusion of Azerbaijani mughams and Afro-American jazz art, new style and genre features emerge, which first made itself felt in the jazz compositions of artists such as T.Guliyev, evolving in the creativity of the genius V.Mustafazadeh, creating jazz-mugham compositions. This sharply distinguished Azerbaijani jazz from the jazz art of other nations, revealing its national essence and belonging. This aspect is specifically considered in the article, and attention is paid to the importance of the new jazz-mugham direction as a result of the application of the improvisational possibilities of national moments. Examples of mugham improvisational compositions of Azerbaijani jazz masters are given.

The works of Azerbaijan composers in any genre are based on national lad-maqam, and they bring together folk music and classical European music traditions in an original way. The national basis of any, especially vocal, works is explained by their basis in a certain moment. The article draws attention to the importance of the jazz-mugham genre in this regard. It is emphasized that original creative achievements are achieved as a result of improvising not only the basis of such compositions, but also on the points on which they are based.

The article, which also notes the manifestation of jazz elements in the composer's work, notes the prospects for the creation of significant works in classical genres and forms, starting from this direction.

Keywords: *music, national, mugham, jazz, improvisation, composer, genre*

Giriş

XX əsrin əvvəllərində Amerika Birləşmiş Ştatlarında meydana gələn caz, incəsənət tarixində əhəmiyyətli inkişaf yolu qət etmiş maraqlı musiqi istiqamətlərindən biridir. Caz üçün yüksək səviyyəli improvizasiya qabiliyyəti, rəngli harmoniya səciyyəvidir. “Caz”ın bir musiqi termini kimi izahı ilk dəfə 1913-cü ildə “Scoop” qəzetində verilmişdir. Tədqiqatçılar “caz” termininin mənşəyini bir çox mühakimə əsasında şərh edirlər. Bəzilərinin fikrinə görə bu termin fransız dilindən “jaser” (rus dilində “boltatğ”-tərpətmək, əsdirmək, sallamaq, boşboğazlıq etmək), digərlərinə görə Afrika xalqlarının dilindən “jaiza”- “təbillərin səsi”, bir başqalarının fikrinə görə isə ərəb dilindən “jazib”- “cəzb etmək” ifadəsindən törəyib. Ümumiyyətlə, caz sənətini fenomen kimi qiymətləndirən C.Kollier qeyd edir: “Musiqi janrı olaraq caz tarixi, estetik sosial fenomendir” (Kollier, 1984, s.5).

Tədqiqat

Caz musiqi istiqaməti olaraq Amerikanın Nyu-Orlean şəhərində buraya Afrikadan işçi qüvvəsi olaraq gətirilərək, pambıq tarlalarında işlədilərən zənci mənşəli əhalinin əmək prosesi zamanı “çəpik” və ya “ayaq taptalamaq”la müşayiət olunan dini məzmunu malik “spiriçuels”lərindən törəmişdir. Daha sonra Nyu-Orlean caz sənətinə yeni nailiyyətlər əlavə olunur. Bu haqda yazılır: “Nyu-Orlean ənənəvi üslubu köhnə dəbli olduğu üçün tədricən sıxışdırılır” (Panasye, 1978, s.6). Klassik musiqidən bütün cəhətləri ilə fərqlənən caz sənəti XX əsrin üföqlərinə doğru musiqi mədəniyyətində yeni nailiyyət idi. Onun mahiyyətinin qavranılması da fərqli prinsiplərə əsaslanmışdır. Bu haqda deyilir: “Tədqiqatçılar qeyd edir ki, caz və klassik musiqi tamamilə fərqli xarakterə malikdir və bu faktın dərk edilməsi cazı düzgün başa düşmək yolunda ilk addımdır” (Çuqunov, 1997, s.6).

T.Guliyevin fəaliyyəti, məharətli improvizasiyaları milli caz sənəti üçün səciyyəvi olan üslub cəhətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayan ilk ən əhəmiyyətli amillər olmuşdur. O, “Natsional” mehmanxanasının restoranında fortepiano ifaçısı kimi işlədiyi vaxt Azərbaycan xalq

mahnıları ifa edirdi. R.Hüseynov T.Quliyevin həmin fəaliyyətini peşəkarlaq kimi səciyyələndirərək yazır: “Piano arxasında oturmuş cavanın caz improvizləri çoxlarını tutub. Hərdən bu restorana Moskvada oxuyan bakılı tələbələr də - Qara Qarayev, Cövdət Hacıyev, Davud Qədimov gəlirdilər. Və onlar içəri girən kimi pianoçu həmin anda çaldığı istənilən melodiyadan məharətli bir improvizə ilə “O olmasın, bu olsun”a keçir. Restorandakılar bunu sadəcə çevik, xoşagəlim improvizə sayırlar. O tələbələr üçünsə bu tanış melodiya tanış sözləri deyir” (Hüseynov, 1988, s.275).

T.Quliyev 1939-cu ildə Bakıya qayıtdıqdan sonra görkəmli dirijor və bəstəkar Niyazi ilə birlikdə “Dövlət caz”ı adlanan ilk Dövlət Estrada Orkestrini yaradır. Kollektivin ilk çıxışında repertuarın əsasını xalq mahnılarının caz üslubunda improvizasiyaları təşkil edir ki, bu da milli caz sənətinin xarakter və mahiyyətini, inkişaf prosesində əsas hədəfini üzə çıxaran tarixi nailiyyətlərdən biri olur. Bu kollektivin ilk çıxışında xalq musiqisinin əhəmiyyətli yer almağı haqqında “Gənc işçi” qəzetində yazılır: “Yaxın vaxtlarda neft Bakısının zəhmətkeşləri birinci dəfə olaraq milli xalq mahnıları ifa edəcək Azərbaycan Dövlət cazına tamaşa edəcəklər. Azərbaycan Dövlət cazı öz xüsusiyyətlərinə görə başqa cazlardan fərqlənəcəkdir. Bu caz, Azərbaycan xalqının folklorundan geniş istifadə edəcək və milli mahnılar calacaqdır” (Səfərova, 2018, s.372). Bu cümlələr Azərbaycan cazı üçün xarakterik olan milli üslub xüsusiyyətlərini vurğulamaqla yanaşı, belə yaradıcılıq prosesinin mahiyyətini diqqətə çatdırır.

Caz Qərbyönlü sənət olduğu üçün və bu sənətin yenilikçi təmayülləri Qərb musiqisi ilə daha çox ifadə olunduğundan, belə bir münasibət həmin ifaçıların caz sənətinin təbii forma, janr xüsusiyyətlərini qorumaq istəyini izah edirdi. Bu haqda T.Quliyev qeyd edir: “Bizim caz orkestrinin repertuarında Üzeyir bəyin qulaq asıb çox bəyəndiyi “Çahargah” da vardı. Ancaq bunu artıq Pərviz çalmırdı. Xalq musiqisinə böyük sevgisinə baxmayaraq Pərvizin qəlbi, ürəyi əsl cazdaydı. Əsl caz isə bizə Qərbdən gəlirdi. Əgər o vaxtlar Qərbdəki musiqiçilər kimi bizim də caz aləmindəki yeniliklərlə yaxın təmas imkanımız olsaydı, yəqin ki, caz sənətində bir sıra ənənələri biz diktə edə bilərdik. Böyük daxili potensialı, zəngin istedadı isə Pərvizi caz aləminin ən öncül simalarından birinə çevirə bilərdi” (Səfərova, 2019, s.176).

Zəngin yaradıcılıq mühitində caz sənətində müxtəlif ifa və üslub xüsusiyyətlərinə üstünlük verilməsi Azərbaycan cazının şaxələnərək mühüm istiqamətlər əsasında xarakterizə olunmasına imkan yaradır. Bunlardan ilki əsl kristal caz ənənələrinin inkişafı və davamı, digəri isə caz sənətində xalq musiqisi elementlərindən istifadə etməklə orijinal, özünəxas yeni, milli üslub yaratmaq idi. Daha sonra digər xalqların folklor nümunələrinə müraciət olunması nəticəsində etnocaz olaraq qiymətləndirilən yeni janr xüsusiyyətləri də meydana gələcəkdi. Bu, Azərbaycan caz sənətində özünü hiss etdirən xarakterik cəhətlərdən biri idi. 40-50-ci illərdə xalq musiqisinin nüfuzu artıq böyük ölçüdə özünü hiss etdirsə də, hələlik ilk istiqaməti müdafiə edənlər ifa üslubunda bu yöndən çıxış edirdilər. Bütün bunlarla yanaşı estrada musiqisinin də forma və janr xüsusiyyətləri caz sənətində özünün inikasını tapırdı. T.Quliyevin vokal yaradıcılığında estrada ilə caz musiqisinin incəliklərini qovuşduran bir çox mahnılar bəstəkarın yaradıcılıq zövqünü və musiqili fəaliyyətdə meylini ortaya qoyurdu. Onun vokal yaradıcılığında caz musiqisi ilə qovuşmuş şəhər musiqisinin təsiri olduqca çox hiss olunur. Bu, güclü improvizasiya imkanları ilə müşayiət olunub, özünəməxsus üsluba xas xüsusiyyətlərin ortaya çıxması ilə nəticələnib. Bu baxımdan onun vokal janrında yazdığı ən maraqlı əsərlərdən biri “Zibeydə” mahnısıdır.

T.Quliyevin milli caz sənətinin formalaşmasında rolunu yüksək qiymətləndirən R.Fərhadov qeyd edir: “Azərbaycan caz ənənəsində Tofiq Quliyevin və onun caz orkestrinin rolu əvəzsizdir. T.Quliyevlə birgə biz anladıq ki, caz bizim də milli sərvətimiz ola bilər, improvizə isə milli mənaları və kontekstləri eyhamlaşdırmağa qabil olar” (Fərhadov, 2012, s.37).

Bu da qeyd edilməlidir ki, “Sving”lərin ifasına kənar faktorların da təsiri nəzərə alındığında caz improvizasiyalarında üslub xüsusiyyətlərinin formalaşmasının əhəmiyyəti daha böyüyür. Bu haqda Sırov V. qeyd edir: “Sving”ə qeyri musiqi faktorları, improvizatorun əhval-ruhiyyəsi, auditoriyanın reaksiyası, günün saati və bir çox başqa amil də təsir edir” (Sırov, 2012, s.54).

Cazın Azərbaycanda bir sənət kimi formalaşması ifaçılıqda yeni üslub xüsusiyyətləri meydana gətirib, milli musiqidə fərqli cəhətləri yetişdirən yaradıcılıq proseslərindən biri idi. Bu proses caz sənətinə peşəkar yanaşmanın əsasını qoyub, 1967-ci ildə Bakıda təməli atılan caz festivallarına start verdi. İlk festival həmin il “Yaşıl Teatr”da təşkil olunur. İlk festivalda Azərbaycandan Rafiq Babayevin yaratdığı kvartet, Kinoteatrların yığma orkestri və Arzu Hüseynovun qrupu olmaqla üç kollektiv iştirak edir. Məhz bu festivalda ifa olunan caz kompozisiyaları milli caz sənətində əsas istiqamətlərdən birinin təməlini hazırlayır. Belə ki, R.Babayevin kvarteti ilk dəfə milli muğam “Bayatı-şiraz”ı caz üslubunda improvizasiya edir. Həmin yaradıcılıq prosesinin davamı yaradıcılıq axtarırlarının fonunda gətirilirdi və muğam sənəti ilə caz musiqisi janrlarının xüsusiyyətlərini sintez edərək orijinal caz-muğam üslubunun yaradılması istiqamətindən çıxış edən ilk sənətkar isə V.Mustafazadə olur. V.Mustafazadənin fitri istedadının sərhədsizliyi isə onun caz ifaçısı kimi yaradıcı simasını müəyyən edirdi. Bu haqda yazılır: “Vaqifin zəngin improvizasiya və qaynar təxəyyül baxımından yaradıcılıq potensialı doğrudan da tükənməz idi” (Medvedyev, 1987, s.294).

Yaradıcılıq yolunun özünəməxsus istiqamətini Gürçüstanın Tbilisi şəhərində müəyyən edən V.Mustafazadə xüsusi dəvət ilə 1965-ci ildə burada “Orera” qrupuna rəhbərlik edir və daha sonra “Qafqaz” triosunu yaradır. 1968-ci ildə R.Hacıyevin təkidi ilə doğma vətəninə qayıdın V.Mustafazadə 1969-cu ildə keçirilən Bakı Caz Festivalında “76” kompozisiyasını ifa etməklə, böyük müvəffəqiyyət qazanır. Bunu L.Kazımova V.Mustafazadənin öz dilindən belə ifadə edir: “Bakıda “Caz-69” festivalında “76”-nı çalırdım. Onda özüm də gözləmədən qəfil “Bayatı-Şiraz”a keçdim. Sonuncu akkordu götürdüm. Və birdən çatdı: bax budur! Budur mənimki! Budur axtardığım” (Səfərova, 2020, s.90). Bununla da əsaslı olaraq V.Mustafazadənin yaradıcılıq axtarırlarından başlanğıcını götürən caz-muğam ənənəvi cazın tərkib hissəsinə çevrilərək, milli caz sənətinin mahiyyətini ortaya qoyur.

V.Mustafazadə caz-muğamın yaradıcısı kimi ifasında muğam elementləri ilə caz ritmlərini və ifaçılıq üslubunu məharətlə qovuşdururdu. V.Mustafazadənin fəaliyyətini yüksək qiymətləndirən L.Kazımova yazır: “O, həmçinin, Azərbaycan muğamlarını, xalq mahnı və rəqslərini özünəməxsus, bənzərsiz üslubda işləmişdir. V.Mustafazadə, həmçinin, bir çox bəstəkarlarımızın – Səid Rüstəmov, Cahangir Cahangirov, Tofiq Quliyev və başqalarının musiqisi əsasında caz üslubunda gözəl kompozisiyalar yaratmışdır” (Məmmədov, 2025).

Yeddi əsas Azərbaycan ladlarından biri olan “Bayatı-Şiraz”ın bədii yaradıcılıqda xüsusi əhəmiyyəti var. Özünün təbiətinə görə bu məqam bir çox sənətkar üçün ilham mənbəyi olmuşdur. Ü.Hacıbəylinin təbirincə ““Bayatı-Şiraz” ladı qəmginlik hissi yaradır” (Hacıbəyli, 1985, s.16). Məqamın kövrək intonasiyaları bu mənada V.Mustafazadənin diqqətini cəlb edir, lirik, kövrək, qəmgin xarakter dahi caz ustasının yaradıcılıq təxəyyülünü həqiqi mənada pərvazlandırır. O, bədii yaradıcılıqda nümayiş etdirdiyi kövrək hisslərlə də dünya caz sənətində lirik başlanğıcın əsasını qoyur.

T.Bakıxanov C.Qerşvinə həsr etdiyi və “Cazsayağı” adlandırdığı skripka və orkestr üçün 6 sayılı konsertində klassik forma, janr xüsusiyyətləri, milli məqamları və caz ritmlərini orijinal şəkildə sintez edir. Bu, bəstəkar yaradıcılığında C.Qerşvinə maraq və caz sənətinin onun musiqisinə təsirini ifadə edir. Bu haqda Z.Qafarova yazır: “T.Bakıxanovun yaradıcılığına müəyyən mənada caz, ona səciyyəvi olan ritmin aparıcı rolu, ifanın improvizəli tərzii öz təsirini göstərmişdir” (Bakıxanov, 2009, s.4).

Nəticə

Beləliklə, XX əsrin 30-cu illərində Afro-Amerikan musiqisinin ritmləri, ifaçılıq üsullarının mənimsənilməsi nəticəsində milli musiqidə yeni istiqamət formalaşır. Milli caz kimi xarakterizə olunan bu istiqamət xalq musiqisinin incə tonları, muğam elementləri ilə cəlalanaraq özünəməxsus üslub xüsusiyyəti, xarakter alan sənət sahəsinə çevrilir. Milli caz Azərbaycan muğamlarının yaradıcılıq mənbəyi kimi istifadə imkanlarını daha da genişləndirmiş, hər iki sənətin

improvizasiyaya əsaslanması orijinal kompozisiyaların meydana gəlməsi ilə nəticələnmişdir. İstedad və qabiliyyətlərini bu yöndə qiymətləndirən bir çox sənətkarın simasında bacarıqlı ifaçı nəslə yetişmişdir. Caz-muğam isə Azərbaycan musiqisinin əsas tərkib hissəsi kimi yalnız bu xalqa xas milli xarakter, orijinal forma, ifaçılıq üslubu ilə dünya mədəniyyətində layiqli yerini almışdır.

Ədəbiyyat

1. Bakıxanov, T. (2009). *Cazsayağı konsert. №6*. Mütərcim.
2. Fərhadov, R. (2012). *Vaqif Mustafazadə: əfsanəsi, tarixi, həyatı, yaradıcılığı*. Heydər Əliyev fondunun nəşri.
3. Hacıbəyov, Ü. (1985). *Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları*. Yazıçı.
4. Hüseynov, R. (1988). *Min ikinci gecə*. Işıq.
5. Kollier, Dzh. (1984). *Ctanovlenie dzhaza*. Raduga.
6. Medvedev, A. (1987). *Sovetskii dzhaz: Problemy sobytiya mastera*. Sovetskii kompozitor.
7. Məmmədov, M. (2025). Azərbaycan cazının dünya fəthi. "Xalq" qəzeti. 16.03.2025.
8. Panas'e, Y. (1978). *Istoriya podlennogo dzhaza*. Muzyka.
9. Səfərova, Z. (2018). *Azərbaycan musiqi tarixi*. III cild. Elm.
10. Səfərova, Z. (2019). *Azərbaycan musiqi tarixi*. IV cild. Elm.
11. Syrov, V.N. (2012). Aktual'nye problemy vysshego muzykal'nogo obrazovaniya. №1 (22).
12. Səfərova, Z. (2020). *Azərbaycan musiqi tarixi*. V cild. Elm.
13. Tsugunov, Y.N. (1997). *Evolutsiya garmonicheskogo yazyke dzhaza*. Dom Muravei.

Daxil oldu: 15.01.2025

Qəbul edildi: 17.04.2025